

УДК [811.161.2+811.134.2]'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.27.2.37>

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ-СОМАТИЗМОМ «СЕРЦЕ»
НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ
В ІСПАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

**PHRASEOLOGISMS WITH THE SOMATISM COMPONENT "HEART"
TO INDICATE THE EMOTIONAL STATE OF A PERSON IN SPANISH
AND UKRAINIAN LANGUAGES**

Миронова Л.А.,

orcid.org/0000-0001-8545-1916

*старший викладач кафедри іноземних мов природничих факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Ульянова В.О.,

orcid.org/0000-0002-2821-1833

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Бондаренко О.К.,

orcid.org/0000-0002-1086-1029

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Стаття присвячена дослідженню фразеологічних одиниць української та іспанської мов із соматичним компонентом серце, що характеризують емоційний стан людини. Продуктивність і частотність таких фразеологізмів у комунікативній сфері часто привертають увагу лінгвістів. Матеріалом дослідження послужили вибірки словосполучень і фразеологізмів з соматичним компонентом з двомовних, тлумачних, фразеологічних словників української та іспанської мов. Використання методу компаративного аналізу та аналізу компонентів дозволило нам виявити

спільні та відмінні риси фразеологізмів. Закладені у фразеології різні типи емоційних переживань свідчать про стереотипи людських стосунків та почуттів, уявлення про навколишній світ.

Особливою рисою більшості фразеологізмів, що містять соматичний компонент, є те, що вони відображають емоції, інтенсивні за своїм проявом. Досліджені фразеологічні одиниці характеризують емоції людини як абстрактні поняття, що виражаються через їх зовнішні фізіологічні прояви: відчуття, міміку, поведінку, температуру тіла, зміну форми та положення органу чи частини тіла. І саме серце – це не тільки орган кровообігу, а також вмістилище почуттів, настроїв та емоцій. Це джерело хоробрості, працьовитості, життєвої енергії та сили. Серце алегорично уособлює центр людського буття, є місцем зародження людських пристрастей, місцем інтимного об'єднання тіла і духу, виявлення слів і вчинків людини. Спільним для української та іспанської мов є сприйняття серця як центру духовної діяльності, а, отже, схожим є вживання фразеологічних одиниць для вираження таких полярних емоційно-психологічних станів людини як: любов, ненависть, печаль, страх, радість, здивування, захоплення чи розчарування. Однак, у дослідженні ми виявили деякі кількісні та якісні розходження, а також особливості їх тлумачення, які базуються на фактичних даних. Відмінності в інтерпретації пояснюються національно-специфічними рисами сприйняття світу та особливостями поведінки. Актуальність даної роботи визначається необхідністю детального дослідження соматичних фразеологізмів для повнішого розуміння світосприйняття носіями двох мов та виявлення національно-культурної специфіки.

Ключові слова: фразеологізм, мотивація, серце, соматизм, символ, емоції, почуття.

The article is dedicated to the investigation of the semantic meaning of phraseological units in the Ukrainian and Spanish languages which have the somatism heart in their structure. The productivity and frequency of such idioms in the communicative sphere often attract attention of linguists. Samples of word combinations and phraseological units with a somatic component from bilingual, explanatory, phraseological dictionaries of the Ukrainian and Spanish languages served as the research material. Using the method of comparative analysis and analysis of components allowed us to identify common and distinctive features of phraseological units. Different types of emotional experiences embedded in phraseology represent stereotypes of human relationships and feelings, ideas about the surrounding world. A special feature of the most phraseological units containing a somatic component is that they reflect emotions that are intense in their manifestation. The studied phraseological units characterize human emotions as abstract concepts expressed through their external physiological manifestations: sensations, facial expressions, behavior, body temperature, changes in the shape and position of an organ or part of the body. And the heart itself is not only an organ of blood circulation, but also a container of feelings, moods and emotions. It is a source of courage, hard work, vital energy and strength. The heart allegorically represents the center of human existence, it is the place of birth of human passions, the place of intimate union of body and spirit, the manifestation of a person's words and deeds. Common to the Ukrainian and Spanish languages is the perception of the heart as the center of spiritual activity, and, therefore, the use of phraseological units to express such polar emotional and psychological states of a person as: love, hatred, sadness, fear, joy, surprise, admiration or disappointment. However, in the study we found some quantitative and qualitative differences, as well as peculiarities of their interpretation, which are based on actual data. Differences in interpretation are explained by nationally specific features of perception of the world and peculiarities of behavior. The relevance of this work is determined by the need for a detailed study of somatic phraseology for a more complete understanding of the world perception of speakers of two languages and the identification of national and cultural specificity.

Key words: phraseologism, motivation, heart, somatism, symbol, emotions, feeling.

Постановка проблеми. Фразеологічні одиниці з соматизмами, які виконують важливу функцію у номінації процесів та предметів навколишнього світу, займають помітне місце в загальномовному фразеологічному словнику. Унікальність людини, із погляду мови, полягає не лише в якостях інтелекту або душі, а й в особливостях будови та функцій частин тіла, що пов'язані з цими якостями. Соматична фразеологія характеризується великою кількістю близьких за образною спрямованістю словосполучень та численних аналогів. Цією особливістю соматичні фразеологізми радикально відрізняються від інших груп фразеологічних одиниць. Образність соматичних фразеологізмів у різних мовах є дуже схожою, що можна пояснити запозиченнями, а також і загальними закономірними процесами, що ведуть до утворення споріднених фразеологічних одиниць, які проявляють універсальний характер перенесення соматичних лексем, їх функціональну та семантичну активність. Соматизми – це стійкий до змін компонент лексичної системи, завдяки якому вирішуються проблеми

історії мови, а також встановлюється спорідненість мов. Ця група найбільш наочно демонструє процес утворення другорядних значень, семантичний зміст яких пов'язаний з людською діяльністю. На прикладі вивчення соматичних фразеологізмів української та іспанської мов ми можемо прослідкувати актуальні процеси у фразеології, виявити цікаві відмінності та знайти спільні риси й способи мотивації фразеологізмів. Актуальність теми дослідження визначається посиленням інтересу мовознавців до опису окремих фразеологічних мікросистем, потребою подальшого вивчення фразеології української мови у порівнянні з іншими мовами, використовуючи в аналізі деякі дані теорій, висновки інших наук і галузей лінгвістики. Тому інтерес мовознавців до соматизму серце, як символу центру біологічного, духовного, емоційного, ментального, соціального життя людини, в сучасній парадигмі лінгвістичних досліджень не зменшується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У здійсненні поставленої мети нам доведеться

звернутися до накопиченого в науці багатого досвіду, який представлений фундаментальними роботами з фразеології М. Алефіренка, Я. Барана, В. Білоноженка, А. Івченка, В. Мокієнка, Ю. Прадіда, В. Ужченка. Фразеологізми з соматичним компонентом у різних мовах досліджувалися такими вченими як І. Білкова (у чеській й англійській мовах), Ю. Білоус (в німецькій мові), В. Денисюк (в українській мові). Серед українських мовознавців також варто згадати О. Селіванову, в роботах якої розглядається концептуалізація соматичного коду культури в українських фразеологізмах. Дослідженню фразеологічних одиниць іспанської мови з соматичними компонентами присвячені роботи В. Богуцького, Н. Стрілець, О. Толстової, І. Шевелюк, Г. Корпас Пастор, А. Пам'єса Бертрана. Так, наприклад, О. Толстою проведено комплексний аналіз соматичних фразеологізмів іспанської мови з позиції теорії мотивації; виділено основні концепти та мотиваційні моделі, які проявляють себе в соматичних фразеологізмах іспанської мови; описані та проаналізовані кількісні дані потенціалу різноманітних соматизмів в утворенні фразеологізмів іспанської мови та їх стилістичні синоніми [5]. На особливу увагу заслуговує наукове дослідження В. Шевелюк «Контрастивна семантика фразеологічних одиниць із соматичним компонентом: лінгвокультурологічний підхід (на матеріалі іспанської та української мов)». В своїй роботі дослідниця пропонує класифікацію іспанських і українських фразеологічних одиниць з соматичним компонентом за семіотичними моделями, аналізує ядерно-периферійну організацію соматизмів - мотиваторів фразеологічного значення у фразеологічних одиницях, виявляє універсальні стереотипні моделі іспанських і українських прислів'їв, етнокультурні архетипні моделі як прояв національно-культурного менталітету іспанців та українців [6].

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування особливостей соматизму серце в мовній картині світу на підставі аналізу фразеологічного фонду української та іспанської мов. Завдання дослідження полягає у виявленні лексико-семантичних груп на основі аналізу фразеологізмів української та іспанської мов із соматизмом *серце* (*corazón*), опираючись на доступні для виділення в структурі значення лексеми складові. Нами було проаналізовано 667 українських [1, с. 1310; 4, с. 639–644] та 117 іспанських [2, с. 183; 7, с. 2605–2607] фразеологізмів із компонентом *серце*. Провідну роль у мотивації таких фразеологізмів відіграє саме соматичний компонент. Авторами в порівняльному плані описуються

фразеологічні одиниці двох мов на позначення емоційного стану людини на основі структурно-семантичного опису лексикографічного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Основне визначення серця у тлумачних словниках української та іспанської мов – це центральний орган кровоносної системи у вигляді м'язового мішка, розташований з лівого боку грудної порожнини, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг [1, с. 1310; 7, с. 2605]. Різноманітна тематика фразеологічних одиниць безпосередньо зумовлюється основним лексичним значенням слова, положенням та функціями органу. Серце – реальний орган кровообігу, наділений певними рисами у специфічній мовній моделі людини. Людина уявляє серце як орган, що знаходиться не зовні, а всередині тіла, а точніше – у грудях. З ним пов'язане уявлення про якісь особливі процеси, що відбуваються у самому органі. Серце – не тільки основний орган кровоносної системи та один із життєво важливих органів, а і чи не єдиний із внутрішніх органів, діяльність якого помітна та відчувається людиною протягом усього життя. На здатність серця реагувати на різноманітні емоційні переживання зверталася увага давно, це і послужило логічною передумовою для створення лексичних образів, що передають відповідні значення.

Як для української, так і для іспанської мов характерне уявлення про цінність, вразливість та критичну важливість серця. Це орган почуттів, а також передчуттів, за допомогою якого людина може інтуїтивно пізнавати те, що відбуватиметься в майбутньому: *серце чує, серце підказує, corazón no es traidor, ponerséle en el corazón, anunciarle el corazón*. Серце пам'ятає те, що було: *пам'ять серця, серце переболіло, серце перегоріло, серце повернулося, robarle a uno el corazón*. Серце реагує на все, що відбувається безпосередньо зараз: *серце мовчить, серце радіє, серце спить, спокійно на серці; bailarle el corazón, acelerarse el corazón* – забилося серце. Як зазначає у своєму дослідженні О. Селіванова, вживання «соматизму *серце* на позначення людини, яка відчуває істину, зумовлене здатністю української свідомості досягати істину не розумом, а серцем – джерелом почуттів і моральності, витокм духовності» [3, с. 120].

Навколо соматизму *серце* розташувалися фразеологізми, що передають емоційно-психологічний стан людини: страх, печаль, радість, закоханість. Вони виникають у результаті перекладу метафоричних словосполучень, що описують відчуття незвичайного фізичного стану, порушення ритму діяльності (завмирання, стиснення): *рветься серце на шматки, серце вогнем*

візьметься, серце в'яне, серце замерло, серце наче обценьками здавило, серце стискається, encogersele el corazón – серце завмирає, se le heló el corazón – серце упало.

Тлумачні словники української та іспанської мов фіксують ще одне важливе визначення серця як символу зосередження почуттів, настроїв, переживань, дружніх чи любовних почуттів [1, с. 1310; 7, с. 2605]. Серце пов'язане з інтимною стороною особистості – це орган любові до людини протилежної статі: *полонити серце, приходити до серця, серце пригортається, серце прокидається; robarle a uno el corazón – украсти серце, querer de corazón – любити всім серцем*. Серце має зв'язок із матеріальним органом – із центральним органом кровообігу у лівій стороні грудей. Тому орган емоційного життя має властивості матеріального серця. Так, серце як вмістище почуттів асоціюється з кров'ю: *серце кров'ю обливається, серце кров'ю обкипіло, серце кров'ю сходить, серце кривавиться*. В іспанській мові ми не знайшли еквівалентів. Крім того, у серця є своє певне місце: *прокладати дорогу до серця, покласти руку на серце, приходити до серця, серце ладне вискочити з грудей, серце не на місці*. В іспанській мові фразеологізми *tener el corazón bien puesto* (досл.: мати добре розташоване серце), *tener el corazón en su sitio* (досл.: мати серце на своєму місці) мають значення “бути рішучим, хоробрим, великодушним”. В українській мові серце, що асоціюється зі стихією почуттів, протиставляється голові, розуму як органу знання й логіки. Розум має контролювати серце. Життя серця підпорядковується законам логіки: *серце не лежить, серце не приймає, серцем розуміти*. Однак розум і воля не здатні стримати сильні почуття. В іспанській мові ми не знайшли фразеологічних одиниць, що вказують на зв'язок серця й розуму, на підконтрольність почуттів.

Соматизм *серце* сполучається з прикметниками, що оцінюють цей орган із точки зору почуттів, що переважають у людині. Велика кількість фразеологізмів як в українській, так і в іспанській мові дають характеристику людині добрій, щирій, великодушній: *великого серця, із відкритим серцем, чесне серце, чуле серце, широке серце, щире серце*. В іспанській мові маємо: *blando de corazón – мати м'яке серце; buen corazón – добра людина; corazón bien nacido, corazón de oro – щирий, великодушний; de corazón sano, gran corazón, hombre de corazón, tener mucho corazón – великого серця людина*. У більшості таких словосполучень серце характеризується переважно з точки зору ставлення людини до інших людей. Також відображена

характеристика людини з протилежними якостями: *холодне серце, черстве серце; duro de corazón – жорсткий, черствий; corazón de fiera – безжалісний, mal corazón – злий*. Цікаво, що в іспанській мові деякі фразеологізми з цим компонентом, які характеризують черству, безжалісну людину, також мають значення “сильна, смілива, вольова людина”: *corazón de acero, corazón de hierro, corazón de bronce*. Може тому, що у тлумачному словнику іспанської мови одне зі значень слова *серце* – це дух, хоробрість, мужність [7, с. 2606].

Серце – це орган, що має здатність змінювати своє положення й властивості під впливом страху: *серце замерло, серце мре, серце падає, серце упало, con el con el corazón tamaño*. Така реакція однакова у більшості людей, про що свідчать зафіксовані фразеологічні одиниці. Реакція на страх нагадує реакцію організму на холод: *похолонуло на серці, серце стигне, холодне серце, helarséle el corazón*. В уяві людини печаль розриває серце, порушує його цілісність: *вразити в серце, краяти серце, рвати серце, різати по серцю, розбивати серце, роздирати серце, ятрити серце*. Порівняймо в іспанській мові: *caerséle el corazón a pedazos – серце розривається, partirle el corazón, quebrarle el corazón – розбити серце*. Українські фразеологізми демонструють, що печаль з'являється не сама; її появу супроводжують сторонні предмети, тварини, що заважають роботі серця: *камінь на серце ліг, кішки шкребуть на серці, ніж у серце, холодна жаба сидить під серцем*. В іспанській фразеології такого явища ми не спостерігаємо. Хвилювання також змінює звичний ритм серця, заставляючи його рухатися швидше чи, навпаки, уповільнити серцебиття: *із завмиранням серця, розтривожити серце, серце кипить, серце заходиться, серце палає, серце тремтить, серце як не вискочить, no caberle el corazón en el pecho*. Аналізуючи фразеологічні одиниці з компонентом *серце* в іспанській мові, ми помітили, що від хвилювання серце радикально змінює своє положення: *salirle el corazón por la boca* (досл.: серце виходить із рота), *corazón metido en un puño* (досл.: серце в кулаці), *tener el corazón en la garganta* (досл.: мати серце в горлі). Серце має здатність відчувати радість: *розквітати серцем, серце радіє, серце співає*. Іспанська мова фіксує фразеологізми зі значенням радіти, в яких серце має здатність танцювати, стрибати: *bailarle el corazón, brincarle el corazón*.

Серце характеризується як невидимий орган добрих почуттів (чуйності, співчуття): *подивитися в серце, прихилити серце, abrirle el corazón – заспокоїти, підбадьорити*. Прихильність

до людини чи справи демонструють фразеологічні одиниці: *прикинути серцем, припрости серцем, прихилитися серцем, серце повертає, abrir su corazón* – відкрити серце, *declarar su corazón* – відкритися.. Хоча серцю властиві й протилежні почуття: *серце не лежить, серце не повертається, серце не приймає, odiar de todo corazón* – ненавидіти від усього серця, *no tener corazón* – не мати серця, бути байдужим. Все, що подобається серцю, знаходиться безпосередньо біля нього.

У людини серце завжди співвідноситься з почуттями та настроєм, серце є дуже вразливим органом, який реагує на різні чинники. І результатом буде погіршення чи покращення емоційного стану людини. Саме серце і буде відображати все розмаїття емоцій. Для того, щоб яскравіше передати психоемоційний стан людини (зазвичай негативний) іноді можуть використовуватися фразеологічні одиниці, до складу яких входять назви тварин: *коти шкребуть на серці, на серці (наче) миші шкребуть, холодна жаба сидить під серцем, як п'явки за серце ссуть, гадюка (гадина) ссе коло серця*. Еквівалентом в іспанській мові виступає фразеологізм *se le enroscaron las culebras* – кішки шкребуть на серці, в серце закралося тяжке відчуття, щемить серце (досл.: навколо нього звивалися змії). Також знаходимо фразеологічні одиниці з назвами важких або гострих предметів: *камінь давить серце, каменем лягти на серце (на серці) встромити ножа в серце, як хто ножом (серпом) різонує по серцю*. Така група фразеологізмів зафіксована і в іспанській мові: *echar a uno una losa sobre el corazón* – засмутити, пригнічувати; *echarse un nudo al corazón* – стримуватися, взяти себе в руки, не давати волю почуттям; *tener un clavo en el corazón* – мати камінь на серці, на серці наче кішки шкребуть.

Висновки. Отже, в результаті аналізу зібраного нами на цей час фразеологічного матеріалу, пов'язаного з функціонуванням у мовному полі

стійких словосполучень, що містять у своєму складі лексему серце, ми можемо зробити низку висновків про специфічність положення соматизмів у процесах утворення фразеологічних одиниць. Для них, як ми переконалися на прикладах фразеологізмів, характерна висока продуктивність, тобто здатність стати основою для формування великої кількості фразеологічних одиниць. В результаті ми з'ясували, що найбільш продуктивною у фразеологічній мотивації виявилася сема, пов'язана з наступним значенням соматизму: серце – це орган людини, символ зосередження почуттів, переживань, любовної прив'язаності; чуйність, сердечність, а в іспанській мові – ще й хоробрість, мужність.

Відповідно до тієї картини світу, в основі якої лежать усім відомі постулати природничих наук, усередині людини знаходяться органи, із якими асоціюються різні, теж матеріальні, процеси, що проходять у людському тілі. Психічні процеси, як і матеріальні, пов'язані з певними органами в тілі людини. Ці органи можуть бути як невидимими, так і звичайними, матеріальними. Приклад такого матеріального органу, якому властиві функції, що мають відношення до психіки людини – це серце. У наївній мовній картині світу можливе розширення понять у порівнянні з науковою картиною світу. Серце в складі ідіом української та іспанської мов позначає не тільки орган кровообігу, але і центр емоційних переживань, джерело почуттів. Серце алегорично уособлює центр людського буття, є місцем зародження емоцій, людських пристрастей, слугує місцем інтимного об'єднання тіла і духу, виявленням почуттів, слів і вчинків людини.

Отже, **перспективи подальших досліджень** бачимо у глибшому та більш детальному порівняльному аналізі фразеологічних одиниць з компонентами-соматизмами у різних мовах. Вивчення таких мовних одиниць потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Іспансько-український словник. Українсько-іспанський словник : 230 000 + 210 000 : два в одному томі / ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2013. 1136 с.
3. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ, Черкаси : Брама, 2004. 275 с.
4. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 788 с.
5. Толстова О. Лінгвокогнітивні особливості соматичних фразеологізмів іспанської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2007. 19 с.
6. Шевелюк В. Контрастивна семантика фразеологічних одиниць із соматичним компонентом: лінгвокультурологічний підхід : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2010. 20 с.
7. Diccionario de la lengua española. Real Academia Española. Barcelona : Espasa Libros, S.L.U., 2014. 9136 p.